

DANUTA AUGUSTYNOWICZ
Wojskowy Instytut Medyczny –
Państwowy Instytut Badawczy
ORCID: 0000-0001-6987-0571

DOI: 10.4467/12311960MN.24.044.20102

Kształtowanie nowego typu lekarza wojskowej służby zdrowia – popularyzacja doktryny medycznej i ideologii socjalistycznej w „Lekarzu Wojskowym” w latach 1945–1956

Formation a new type of military health service doctor –
popularization of medical doctrine and socialist ideology
in “Military Physician” in 1945–1956

*Lekarz wojskowy widzi nie tylko pojedynczego rannego żołnierza.
Lekarz wojskowy widzi żołnierzy, armię, naród, sprawę –
o którą jego naród walczy!*

Summary

This work contains an analysis of the content published in the years 1945–1956 in “Military Physician”, reissued in 1945 by the then military command, which from the first issue was intended to educate military health service personnel. The aim of the analysis is to attempt to answer the question about the impact of the content published in the magazine on the formation of a new type of doctor-

¹ L. Gecow, *Udział lekarza wojskowego w kształtowaniu postawy duchowej żołnierza*. XI Międzynarodowy Kongres Medycyny i Farmacji Wojskowej, „Lekarz Wojskowy” 1947, nr 3–4, s. 263.

soldier-communist, consistent with socialist values. Twelve volumes of a magazine published by the Department of Health Services of the Ministry of National Defense, addressed mainly to military health service doctors, were analyzed. The magazine, which published, apart from medical topics, also propaganda materials, was intended to disseminate knowledge about Soviet scientific achievements and glorify the Soviet army. The editorial team intended the adoption of such a policy to serve the development of ethical and moral attitudes and the political education of the staff.

Słowa kluczowe: kształcenie lekarzy, żołnierze, medycyna wojskowa

Keywords: medical education, soldiers, military medicine

Wstęp

Europa Środkowo-Wschodnia, w tym również Polska, jeszcze przed zakończeniem II wojny światowej znalazły się w strefie wpływów Związku Sowieckich Republik Radzieckich (ZSRR), co w konsekwencji doprowadziło do utworzenia państwa całkowicie uzależnionego od Moskwy. Przyjęto, że kierowniczą rolę w państwie będzie sprawować partia komunistyczna, pełniąc władzę dyktatorską w imieniu klasy robotniczej, jednocześnie wykluczono istnienie ugrupowań opozycyjnych względem Polskiej Partii Robotniczej². Polityka wewnętrzna kraju została całkowicie podporządkowana praworządności socjalistycznej, której podstawą była leninowska teza, mówiąca, że „prawo to tylko i wyłącznie instrument polityki partii komunistycznej”³.

Wprowadzenie nowego porządku społeczno-gospodarczego możliwe było przez rozbudowę aparatu bezpieczeństwa oraz włączenie sił zbrojnych, na których oparto budowę państwa socjalistycznego. Do kształtowania właściwych postaw służyła propaganda. Już w lipcu 1944 r. powołano Resort Informacji i Propagandy, przekształcony

² Polska Partia Robotnicza (PPR) powstała 5.01.1942. w Warszawie przez przybyłych z ZSRR polskich komunistów z tzw. Grupy Inicjatywnej, poprzez połączenie organizacji Związek Walki Wyzwoleńczej (utworzonej we wrześniu 1941) z kilkoma istniejącymi wcześniej konspiracyjnymi grupami komunistycznymi, takimi jak: „Młot i Sierp”, Stowarzyszenie Przyjaciół ZSRR, Grupa Biuletynu Radiowego, Spartakus, Sztandar Wolności oraz grupa „Proletariusz”. Od 22.07.1944 r. stała się partią rządząca w Polsce. W grudniu 1948 PPR połączono z Polską Partią Socjalistyczną (PPS) w Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą (PZPR), S. Krzykała, *Polska Partia Robotnicza w walce o utworzenie i utrwalenie władzy ludowej*, „Rocznik Lubelski” 1967, nr 10, s. 317–330; J. Wrona, *Rola PZPR w państwie i społeczeństwie polskim*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2018, t. 32, nr 2, s. 61–78; M. Szumiło, *Kierownictwo Polskiej Partii Robotniczej (1944–1948) – Portret Historyczno-Socjologiczny*, „Kwartalnik Historyczny” 2014, t. 71, nr 2, s. 287–318.

³ W. Kozyra, *Ustrój administracji państwowej w Polsce w latach 1944–1950*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2011, t. 63, nr 1, s. 171–172.

następnie w Ministerstwo Informacji i Propagandy. Całokształtem pracy polityczno-wychowawczej w Wojsku Polskim (WP) kierował zastępca naczelnego dowódcy WP ds. polityczno-wychowawczych gen. bryg. Aleksander Zawadzki, którego zastąpił od 2 marca 1945 r. ówczesny gen. bryg. Marian Spychalski, pełniąc tę funkcję do 1 kwietnia 1949 r. Do prowadzenia działalności polityczno-wychowawczej w armii we wrześniu 1944 r. utworzono, w ramach Ministerstwa, Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy Wojska Polskiego (GZPW WP) oraz podległe mu zarządy polityczno-wychowawcze armii i wydziałów polityczno-wychowawczych korpusów, dywizji i brygad. W pracy GZPW szczególnie ważny okres to lata 1947–1949, w którym dokonywały się znaczące przemiany społeczno-gospodarcze i wyzwaniem stał się udział organów politycznych w tworzeniu podstaw systemu stalinowskiego w Polsce, z czym wiązało się także przyspieszenie procesu indoktrynacji i upartyjnienia armii⁴.

We wrześniu 1947 r. odbyła się w Szklarskiej Porębie tajna narada z udziałem przedstawicieli partii komunistycznych ze Związku Sowieckiego, Czechosłowacji, Polski, Bułgarii, Jugosławii, Węgier, Rumunii oraz Francji i Włoch, gdzie powołano Biuro Informacyjne Partii Komunistycznych i Robotniczych (Kominform), które formalnie miało koordynować działalność partii komunistycznych w Europie. Wówczas postawiono tezę o zaostrzeniu walki klasowej, co stanowiło ideologiczne uprawomocnienie totalitaryzacji życia społecznego, tj. przede wszystkim ideologizację nauki i kultury, kult Stalina oraz lokalnych przywódców komunistycznych, zwalczanie opcji światopoglądowych innych niż materializm. Władzę opartą na systemie masowego terroru sprawowała komunistyczna partia⁵.

Celem niniejszej pracy jest analiza treści prezentowanych w latach 1945–1956 na łamach „Lekarza Wojskowego”, które miały kształtować nowy typ lekarza-żołnierza-komunisty dla wojskowej służby zdrowia, co było zgodne z wprowadzaną po zakończeniu II wojny światowej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej ideologią socjalistyczną i kulturem dla osiągnięć ZSRR. Analizie poddano dwanaście roczników czasopisma, który był jedynym polskim czasopismem o tematyce ogólnie-

⁴ W. Jarno, *Praca polityczno-wychowawcza i nastroje w wojskach lądowych w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2011, t. 10, nr 1, s. 139–140.

⁵ I. Jaźborowska, *Utworzenie Kominformu. Kominform jako narzędzie manipulacji Stalina w Polsce*, „Dzieje Najnowsze” 1999, t. 31, nr 2, s. 117–135. Zob. też W. Borodziej, *Od Poczdamu do Szklarskiej Poręby. Polska w stosunkach międzynarodowych 1945–1947*, Warszawa 1990.

medycznej adresowanym głównie do kadr wojskowej służby zdrowia, w tym do lekarzy odległych garnizonów. Czasopismo, poza tematyką dotyczącą zagadnień medycznych, miało za zadanie upowszechniać wiedzę o radzieckich osiągnięciach naukowych oraz słać radziecką armię. Ważnym zadaniem przyjętym przez redakcję było kształcenie postaw etyczno-moralnych oraz wychowywanie polityczne⁶. Cezurę pracy stanowią lata 1945–1956, przy czym pierwsza data wskazuje początek ukazywania się pisma po II wojnie światowej, data końcowa to rok 1956, przyjęty jako zakończenie epoki stalinizmu⁷.

Wojskowa służba zdrowia

Wraz z zakończeniem działań wojennych przystąpiono do budowy nowych struktur państwowych, w tym do prac nad organizacją wojskowej służby zdrowia. Dowodził nią Szef Departamentu Służby Zdrowia MON⁸ gen. bryg. sł. med. Michał Moguczy⁹. Zdecydowaną większość ówczesnej kadry oficerskiej stanowili Rosjanie. W 1944 r. w Armii Polskiej w ZSRR 392 (54,8%) oficerów służby zdrowia deklarowało przynależność polską¹⁰. Wejście Armii do Polski zmusiło do-

⁶ S. B[ober], *Nasze czterdziestolecie [istnienia „Lekarza Wojskowego”]*, „Lekarz Wojskowy” 1964, t. 40, nr 12, s. 873.

⁷ Okres stalinizmu był tematem wielu badań historycznych, m.in. D. Jarosz, *Stalinizm w Polsce*, [w:] *Polski wiek XX*, Warszawa 2010, t. 3, s. 107–136, <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/13585?show=full> [dostęp: 23.11.2023]; D. Jarosz, *Polacy a stalinizm 1948–1956*, Warszawa 2000, s. 246; J. Karczewski (red.), *Stalinizm*, Warszawa 1991, s. 266; A. Zawadzka, *Stalinizm po polsku*, „Studia Litteraria et Historica” 2019, nr 8, s. 1–5, <https://doi.org/10.11649/slh.2186> [dostęp: 21.11.2023].

⁸ Departament Służby Zdrowia wchodził w skład Głównego Kwatermistrzostwa WP, od 08.1945 r. stał się jedną z komórek III Wiceministerstwa Obrony Narodowej. W 1946 r. przyjął oficjalną nazwę Departamentu Służby Zdrowia MON. Pierwszym szefem został gen. bryg. sł. med. Michał Moguczy, od 01.1946 r. funkcję objął gen. dyw. dr med. Bolesław Szarecki, od 1949 r. do 1957 r. gen. bryg. lek. Leo Samet. K. Adamek, *Wojskowa służba zdrowia w latach 1945–1956*, „Lekarz Wojskowy” 1990, z. 7–8, s. 549.

⁹ Michał Moguczy, w niektórych źródłach Mohuczy (1906–1970) – generał brygady LWP, lekarz. Od marca 1944 r. do listopada 1944 r. pełnił służbę w LWP jako szef służby zdrowia 1 Armii WP, w 1944 r. awansował na stopień generała brygady. Od grudnia 1944 r. był szefem służby zdrowia WP, następnie szefem Departamentu Służby Zdrowia MON do stycznia 1946 r. W 1945 r. uzyskał stopień doktora nauk medycznych Uniwersytetu Lubelskiego. W marcu 1946 wrócił do ZSRR, gdzie pracował jako szef instytutu doświadczalnego i jednocześnie chirurg w szpitalu leningradzkim. T. Zakrzewski, *Moguczy Michał*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 21, Wrocław 1976, s. 579–580; Z. Wojciechowski, *Konradmirał Adam Mohuczy (1891–1953)*, „Biuletyn Historyczny” 1987, nr 10, s. 121. Michał był bratem Adama Mohuczego.

¹⁰ S. Wojtkowiak, *Lancet i karabin. Dzieje szkolnictwa medycznego w Wojsku Polskim*, Warszawa 1973, s. 26–27; S. Wojtkowiak, *Zarys dziejów wojskowej służby zdrowia*, Warszawa 1974, s. 404.

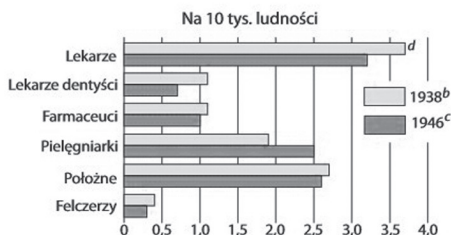
wództwo do wymiany radzieckiej kadry medycznej, głównie z powodu nieznajomości języka rosyjskiego przez żołnierzy-pacjentów. Lekarze radzieccy po 1945 r. byli systematycznie odsyłani do ZSRR.

Polska po zakończeniu działań wojennych znalazła się w stanie biologicznego wyniszczenia ludności oraz ogromnych zniszczeń gospodarczych. Zrujnowana została również infrastruktura medyczna, a do tego brakowało fachowych pracowników służby zdrowia: lekarzy, pielęgniarek, lekarzy dentyistów i farmaceutów. Dane statystyczne za 1938 r. podają, że ogółem w kraju było 12 917 lekarzy, co w przeliczeniu na 1000 mieszkańców dało 3,7¹¹. W czasie działań wojennych zginęła prawie połowa lekarzy i w 1946 r. stan liczebny tej grupy zawodowej wynosił 7732¹². Niedobory kadrowe widoczne były również w wojskowej służbie zdrowia, gdzie brakowało 355 lekarzy, 135 stomatologów i 113 farmaceutów. Przez następne kilka lat próbowano uzupełnić zatrudnienie do poziomu: 1577 lekarzy, 238 dentyistów i 323 farmaceutów¹³ (patrz ryc. 1).

SPOŁECZEŃSTWO

Zarejestrowany personel służby zdrowia^a

	W tys.	
	1938 ^b	1946 ^c
Lekarze	12,9 ^d	7,7
Lekarze dentyści	3,7	1,6
Farmaceuci	3,8	2,4
Pielęgniarki	6,7	6,1
Położne	9,4	6,3
Felczyerzy	1,4	0,6

^a Dotyczy cywilnej służby zdrowia. ^b, ^c Stan w dniu: ^b - 1 I, ^c - 31 XII. ^d Bez lekarzy niezajmujących się praktyką lekarską i nienależących do izb lekarskich.

Źródło: [2], [6], [7].

Szpitala i łóżka w szpitalach^a

	1938 ^b	1946 ^c
	Szpitala	677
Łóżka w tys.	75,0	80,6 ^d

Łóżka na 10 tys. ludności

^a Dotyczy cywilnej służby zdrowia. ^b, ^c Stan w dniu: ^b - 1 I, ^c - 31 XII; dotyczy szpitali ogólnych. ^d Bez miejsc na oddziałach dziennego pobytu oraz bez łóżek dla noworodków i na oddziałach psychiatrycznych.

Ryc. 1. Zarejestrowany personel służby zdrowia w Polsce

Źródło: J. Witkowski (red.), 1939–1945 *Pro Memoria*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2015, s. 22.

¹¹ *Mały rocznik statystyczny 1939*, Warszawa 1939, s. 295; L. Dydyński, *Liczba lekarzy i lekarek i ich rozmieszczenie na ziemiach Polski*, „Życie Lekarskie” z dn. 15.04.1939 r. odbliska, s. 4.

¹² J. Witkowski (red.), 1939–1945 *Pro Memoria*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2015, s. 22.

¹³ S. Wojtkowiak, *Zarys...*, op. cit., s. 499.

Jednym z najpilniejszych zatem zadań Departamentu Służby Zdrowia stało się wykształcenie nowych kadr wojskowej służby zdrowia. Pierwszą próbę podjęto jeszcze w 1944 r., powołując Katedrę Medycyny Wojskowej przy Uniwersytecie im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie¹⁴, przekształconą w 1946 r. na Katedrę Oficerów Odkomenderowanych na Studia funkcjonującą przy Szpitalu Okręgowym nr 7 w Lublinie. Słuchacze byli rekrutowani spośród byłych studentów medycyny oraz żołnierzy z jednostek liniowych i zapasowych. Katedrę zamknięto już w lipcu 1946 r., a bezpośrednim powodem było przyłączenie się części słuchaczy katedry do strajku studentów Uniwersytetu Lubelskiego przed referendum w 1946 r.¹⁵ Od 1945 r. w Łodzi rozpoczęto kształcenie kadry w Wojskowo-Medycznej Szkole Felczerów¹⁶. Innym rozwiązaniem miały być utworzone w 1946 r. stypendia wojskowe dla studentów uczelni cywilnych, którzy mieli obowiązek, po ukończeniu studiów, odsłużyć w wojsku jeden rok za każdy rok studiów. Ta inicjatywa też nie przyniosła oczekiwanych rezultatów. Następnym przedsięwzięciem było przygotowywanie oficerów lekarzy w kompaniach akademickich. Jednak lekarze po odbyciu nauki nie chcieli pozostać w wojsku, ponadto nie mieli odpowiedniego przygotowania żołnierskiego i ostatecznie w 1949 r. kompanie zostały rozformowane. Na ich miejsce utworzono Fakultety Wojskowe, które rozlokowano w Warszawie, Gdańsku, Wrocławiu, Łodzi i Krakowie. W roku kolejnym połączono Fakultety w Łodzi i Krakowie z Centrum Wyszkożenia Sanitarnego i utworzono w Łodzi Wojskowe Centrum Wyszkożenia Sanitarnego. Czasowym rozwiązaniem problemu braku kadr było przymusowe wcielanie do wojska lekarzy cywilnych. Dopiero utworzenie w 1958 r. Wojskowej Akademii Medycznej w Łodzi, która przejęła główny obowiązek kształcenia medycznych kadr wojskowych, pozwoliło stopniowo na zaspokojenie potrzeb wojskowej służby zdrowia¹⁷.

¹⁴ M. Celejewski, J. Pawlikowski, *Od „Bobolanum” do szpitala NATO. Historia 1 Wojskowego Szpitala Klinicznego z Polikliniką w Lublinie*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 2018, t. 81, s. 61–67.

¹⁵ S. Wojtkowiak, *Lancet...*, op. cit., s. 230–231.

¹⁶ W. Jarno, *Organizacja i działalność wojskowej służby zdrowia i weterynaryjnej w Łódzkim Okręgu Wojskowym w latach 1945–1946*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2013, t. 14, s. 197–198.

¹⁷ K. Rowiński, *Rys historyczny organizacji kształcenia kadr medycznych w Polsce Ludowej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1978, t. 21, z. 2–3, s. 598; K. Adamek, op. cit., s. 550; M. Wdowczyk (red.), *80 lat wyższego szkolnictwa medycznego w WP 1922–2002, Łódź 2002*, s. 90; S. Wojtkowiak, *Zarys...*, op. cit., s. 499–504; S. Wojtkowiak, *Lancet...*, op. cit., s. 230–232; W. Tkaczewski, M. Dutkiewicz, *Szkolnictwo medyczne w Wojsku Polskim w latach 1944–1958*, „Lekarz Wojskowy” 1995, Suplement IV, s. 24–26.

Lata 1945–1948

W styczniu 1945 r., gdy ukazał się pierwszy numer „Lekarza Wojskowego”, na froncie wciąż trwały zacięte walki, przygotowywano ofensywę na Zachód, żołnierze radzieccy rozpoczęli ofensywę na terytorium Polski, 17 stycznia do Warszawy wkroczyła Armia Czerwona. W tej sytuacji zabezpieczenie żołnierzom opieki sanitarnej, wyposażenie szpitali oraz zatrudnienie personelu stanowiły wielkie wyzwanie dla ówczesnych władz wojskowych. Wśród tych ważnych zadań znalazło się propagowanie idei socjalistycznych zarówno wśród żołnierzy, jak i ludności cywilnej.

Czasopismo miało wspierać kształcenie nowych kadr przez publikowanie prac z zakresu różnorodnej tematyki medycznej i wojskowej. W pierwszych latach powojennych były to artykuły poświęcone rozliczeniom wojennym, omawiano zdobyte doświadczenia i wynikające z nich wnioski, które miały być wykorzystane przy organizacji wojskowej służby zdrowia. Były to głównie materiały o dokonaniach radzieckiej służby zdrowia, prezentowano doktrynę wojskową ZSRR. Autorami tekstów byli w większości oficerowie radzieccy służący w Wojsku Polskim (dalej: WP), często bezpośredni uczestnicy tych działań, całkowicie podlegli Moskwie – komuniści z Polskiej Partii Robotniczej, a także po prostu oficerowie radzieccy przeniesieni do polskiej armii. Zapewniali oni wierność Stalinowi, pilnowali polskich jednostek wojskowych na froncie wschodnim, brali udział w utrwalaniu władzy ludowej.

Obok problematyki dotyczącej II wojny światowej nie pomijano tematów bieżących, ważnych dla przyszłości kraju i jego mieszkańców. Jedną z najpilniejszych potrzeb było przygotowanie kadr dla wojskowej służby zdrowia. Model kształcenia został opisany przez gen. Moguczego w 1 numerze „Lekarza Wojskowego” z 1945 r.: „Każdy dzień musi być wykorzystany dla przyswojenia doświadczenia sanitarnej służby naszej sojuszniczki – Czerwonej Armii. Od pomyślnego opanowania wiadomości nauk wojskowo-medycznych i doświadczenia medycyny wojskowej Armii Czerwonej – zależą obecnie w dużej mierze wyniki naszej pracy”¹⁸. I jeszcze jedno znamienne zdanie wskazujące plany dowództwa na najbliższą przyszłość: „Wielkie znaczenie dla sprawy szkolenia lekarzy wojskowych ma zorganizowanie wydziału wojskowo-lekarskiego, który kształciłby i dostarczał kwalifikowanych lekarzy”. W odniesieniu do zamierzeń związanych z kształceniem

¹⁸ M. Moguczy, *Doraźne zadania sanitarnej służby Wojska Polskiego*, „Lekarz Wojskowy” 1945, nr 1, s. 4.

przyszłych kadr istotne było położenie nacisku na publikowanie materiałów służących wszechstronnemu kształceniu lekarza. W pierwszym roczniku „Lekarza Wojskowego” większość zamieszczonych artykułów zawierała treści odnoszące się do doświadczeń i wydarzeń związanych z działaniami bojowymi wojsk radzieckich i Armii WP i w większości dotyczyły chirurgii polowej. W numerach z przełomu 1945 i 1946 r. zamieszczono sprawozdanie z II Konferencji Lekarzy WP, która odbyła się w dniach 26–28 listopada 1945 r. w Otwocku. Wiceprezydent Krajowej Rady Narodowej Wacław Barcikowski, otwierając Konferencję, oddał hołd lekarzom poległym w czasie wojny: „[...] Miliony zmarłych, miliony okaleczonych ofiar, miliony chorych uratowanych przez wiedzę lekarską w warunkach, jakie może stworzyć tylko wojna – dostarczyły bogatego materiału doświadczalnego, który wzbogacił tę wiedzę i będzie zużyty do ratowania teraźniejszych i przyszłych pokoleń”¹⁹. Konferencję poświęcono omówieniu doświadczeń wojennych oraz nakreślono nowe kierunki rozwoju wojskowej służby zdrowia.

W 1946 r. redakcja rozpoczęła publikowanie w czasopiśmie streszczeń i tłumaczeń ze specjalistycznej medycznej prasy polskiej i zagranicznej. Pierwsze abstrakty ukazały się w numerze 3–4 z 1946 r., łącznie w tym numerze udostępniono 16 skrótów, w tym 3 z polskich czasopism oraz 13 z prasy zachodniej. Nawiązując do tej inicjatywy płk Leon Gecow²⁰ w 1947 r. pisał w jednym z artykułów: „Koniecznością jest, zwłaszcza wobec braku literatury, zaznajamianie lekarzy, chociażby w streszczeniach, z publikacjami najbardziej godnymi uwagi. Literatura fachowa radziecka została już częściowo udostępniona lekarzom wojskowym, natomiast publikacje z zachodu nie docierają w dostatecznej ilości egzemplarzy”²¹. Politykę tę realizowano do numeru 4 z 1948 r. W ciągu dwóch lat, tj. 1947–1948, zamieszczono 73 streszczenia, z czego 54 pochodziły z prasy zachodniej, m.in. „The Lancet”, „British Medical Journal”, „The Journal of the American Medical Association”.

Główna tematyka prac publikowanych w latach 1945–1948 obejmowała zagadnienia chirurgii, w tym chirurgii wojennej oraz chorób wewnętrznych, w dużej części związanych z polem walki. Ponadto znalazły się prace dot. m.in.: epidemiologii chorób zakaźnych i mikro-

¹⁹ W. Barcikowski, *Wstęp*, „Lekarz Wojskowy” 1945/46, nr 5/6 i nr 1/2, s. 8.

²⁰ Szef IV Wydziału Departamentu Służby Zdrowia Ministerstwa Obrony Narodowej.

²¹ L. Gecow, *Z zagadnienia szkolenia w wojskowej służbie zdrowia*, „Lekarz Wojskowy” 1947, nr 1, s. 6.

biologii, higieny, neurologii i psychiatrii. W 1947 r. został wyodrębniony dział „Zagadnienia szkoleniowe”, skierowany przede wszystkim do lekarzy, na których nałożono obowiązek kształtowania postawy duchowej żołnierza, zgodnie z wytycznymi L. Gecowa: „Mówiąc dziś o udziale lekarza wojskowego w kształtowaniu postawy duchowej żołnierza, myślimy przede wszystkim o wychowaniu żołnierza w duchu demokracji”²². Już w 1945 r. za główne zadanie postawione przed kadrami odpowiedzialnymi za wychowanie żołnierzy uznano systematyczną, długodystansową pracę polityczno-wychowawczą w wojsku: „Treścią naszej pracy musi być ideologia demokracji i głębokie poznanie istoty i podbudowy tych zagadnień politycznych, któreśmy już stawiali powierzchownie oraz tych, które życie wysunie”²³.

Kształtująca się nowa sytuacja polityczna w Europie i stopniowe nasilenie rywalizacji zimnowojennej²⁴ miały bezpośredni wpływ na zmianę polityki wydawniczej „Lekarza Wojskowego”, co widać po zawartości rocznika z 1948 r. Coraz mniej było odwołań do osiągnięć nauki, odkryć badaczy Zachodu. W numerze 3 z 1948 r. opublikowano artykuł propagandowy pt. *30 lat radzieckiej medycyny wojskowej*, opracowany na podstawie pracy zamieszczonej w czasopiśmie „Wojenno-medicynski Żurnal” z 1947 r. Czytelnicy mieli możliwość poznać początki oraz dokonania radzieckiej medycyny wojskowej, szczególnie jej ogromny wkład w ratowanie zdrowia i życia żołnierzy podczas II wojny światowej.

Lata 1949–1953

Okres ten zapisał się w historii Polski i państw tzw. Bloku Wschodniego jako czas, w którym terror stawał się zjawiskiem nie tylko masowym, ale także powszechnym. Jego apogeum w Polsce przypadło na rok 1953²⁵. W przemówieniu wiceministra obrony narodowej gen. bryg. M. Naszkowskiego, zamieszczonym w 1951 r., czytamy:

Bezceremonialne rządy rozwydrzonych bankierów Wall Street w zmarzszalizowanej Europie, brutalne deptanie suwerenności krajów takich, jak Francja, Włochy, Belgia, dławienie ich gospodarki [...] oto odstraszaające, ponure przykłady tego, co niosła Polsce realizacja planów Bo-

²² L. Gecow, *Udział lekarza...*, op. cit., s. 264.

²³ Za: W. Jarno, op. cit., s. 141.

²⁴ W. Jarząbek, *Polska w polityce międzynarodowej i „zimnej wojnie” 1945–1989*, [w:] K. Persak, P. Machcewicz (red.), *Polski wiek XX*, Warszawa 2011, t. 4, s. 303–305; P. Chmielewski, *ZSRR u progu „zimnej wojny” (narastanie kryzysu ideologicznego)*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 1996, t. 55, s. 138–161.

²⁵ D. Jarosz, *Stalinizm...*, op. cit., s. 117–119.

ra-Komorowskiego i Andersów, Tatarów i Kopańskich, Mikołajczyków i Sosnkowskich. Lecz historia przekreśliła te plany²⁶.

Zmiana polityki związana z ugruntowaniem wiodącej roli Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) odbiła się również na rozwoju nauki, w tym medycyny. Coraz częściej poddawano krytyce wcześniejsze dokonania nauki zachodniej, obowiązującym kierunkiem stała się marksistowska metoda dialektyczna. O nowym kierunku w rozwoju wojskowej służby zdrowia pisał gen. prof. dr Bolesław Szarecki²⁷ w „Lekarzu Wojskowym” z 1949 r.:

Rok 1949 zaznacza nową epokę w historii naszego kraju. Po dokonanych zjednoczeniu klasy robotniczej masy pracujące naszego państwa rozpoczynają wielkie dzieło budowy fundamentów socjalizmu [...]²⁸.

Dla autorów czasopisma, podobnie jak i innych mediów z tamtego okresu²⁹, obowiązkiem stało się propagowanie osiągnięć naukowców ze Związku Radzieckiego oraz upowszechnianie osiągnięć polskiej medycyny. Zapowiedzią całkowitego odejścia od propagowania nauki światowej były treści opublikowane w zeszycie specjalnym poświęconym medycynie lotniczej „Lekarza Wojskowego” z grudnia 1949 r. Pierwszą część zeszytu wypełniły materiały redakcyjne dotyczące Józefa Stalina, m.in. obszerny życiorys³⁰, następnie jego przemówienie z Pałacu Kremłowskiego na promocji absolwentów Akademii Sztabu Generalnego z 4 maja 1935 r., w którym redakcja wyróżniła rozstrzelonym drukiem jakże przewrotne słowa dyktatora: „[...] Trzeba narzeczcie zrozumieć, że ze wszystkich istniejących na świecie cennych

²⁶ Przemówienie wiceministra Obrony Narodowej gen. bryg. M. Naszkowskiego, „Lekarz Wojskowy” 1951, t. 27, nr 10, s. 1027.

²⁷ Bolesław Szarecki (1874–1960) – generał, profesor, chirurg. W latach 1949–1957 szef Departamentu Zdrowia Ministerstwa Obrony Narodowej, Naczelny Chirurg WP. Organizator wojskowej służby zdrowia w powojennym Wojsku Polskim. W okresie przedwojennym do 1934 r. pracował w Szpitalu Ujazdowskim. Bezpośrednio przed wybuchem II wojny światowej wstąpił do wojska, w czasie wojny przebywał na terenach ZSRR, gdzie pracował jako chirurg, a następnie objął funkcję Szefa Służby Zdrowia pierwszych oddziałów polskich organizujących się w ZSRR. Uczestnik walk w Afryce, we Włoszech w bitwie pod Monte Cassino. Po zakończeniu wojny powrócił do kraju, gdzie włączył się w organizację wojskowej służby zdrowia, W. Lisowski, *Gen. dyw. prof. dr med. Bolesław Szarecki (1874–1960) twórca polskiej szkoły chirurgii wojennej, wzór żołnierza-lekarza-obywatela*, „Lekarz Wojskowy” 1977, t. 53, nr 1, s. 53–60.

²⁸ B. Szarecki, *O nowe oblicze wojskowej służby zdrowia*, „Lekarz Wojskowy” 1949, t. 29, nr 1, s. 5.

²⁹ M. Paciorek, *Prasa lekarska w Polsce w latach 1945–1949*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2010, t. 55, nr 3–4, s. 149–184.

³⁰ [Od Redakcji], *Generalissimus Józef Stalin*, „Lekarz Wojskowy” 1949, t. 25, nr specjalny, s. 5.

kapitałów najcenniejszym i najbardziej decydującym kapitałem są ludzie, kadry”³¹. Kolejna publikacja oparta była również na przemówieniu Stalina pt. *O trzech właściwościach Armii Czerwonej, wygłoszonym na plenum Rady Moskiewskiej w 1928 r.*³² Część propagandową zeszytu specjalnego zakończył życiorys Marszałka Polski Konstantego Rokossowskiego³³.

Treści istotne merytorycznie, adresowane do lekarzy, uległy diametralnej zmianie. Przede wszystkim odstąpiono od powoływania się na literaturę zachodnią oraz zamieszczania tłumaczeń i streszczeń z czasopism zachodnich. W kolejnych latach publikowano artykuły, które popularyzowały dokonania radzieckich badaczy; często były to przedruki z czasopism radzieckich, także tłumaczenia i streszczenia pochodziły wyłącznie z piśmiennictwa radzieckiego lub z krajów Bloku Wschodniego. Prace polskich autorów miały również bazować na osiągnięciach wschodniego sąsiada i propagować materializm dialektyczny.

Redakcja „Lekarza Wojskowego” nie pominęła obowiązku wskazywania i cytowania wielkich zasług uczonych radzieckich: Włodzimierza Piotrowicza Fiłatowa³⁴ w okulistyce czy Iwana Miczurina³⁵ i Trofima Łysenki Denisowicza³⁶ w ogrodnictwie, hodowli zwierząt i rolnictwie, których teorie uznano za przewrót w nauce o dziedziczeniu.

³¹ Przemówienie Józefa Stalina w Pałacu Kremlońskim na uroczystości promowania akademików Armii Czerwonej 4 maja 1935, „Lekarz Wojskowy” 1949, t. 25, nr specjalny, s. 19.

³² P. Szigorew, *Praca Stalina „O trzech właściwościach Armii Czerwonej”*, przedruk z dziennika „Krasnaja Zwiezda” z 4.08.1949, „Lekarz Wojskowy” 1949, t. 25, nr specjalny, s. 20–26.

³³ Konstanty Rokossowski – Marszałek Polski, „Lekarz Wojskowy” 1949, t. 25, nr specjalny, s. 27–35.

³⁴ Władimir Piotrowicz Fiłatow (1875–1956) – lekarz, okulista, naukowiec. Kierownik katedry naukowo-badawczej Instytutu Medycyny Klinicznej i Doświadczalnej w Odessie. Jego osiągnięcie to przeszczep rogówki wziętej z gałki ocznej osoby zmarłej, B. Szarecki, *Włodzimierz Piotrowicz Fiłatow (w 75 rocznicę urodzin)*, „Lekarz Wojskowy” 1950, t. 26, z. 3, s. 171–172; *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 2, Warszawa 1995, s. 362.

³⁵ Iwan Władimirowicz Miczurin (1855–1935) – rosyjski, później radziecki hodowca i sadownik. Od 1935 r. członek Akademii Nauk ZSRR i Wszechzwiązkowej Akademii Nauk Rolniczych w Moskwie. Wyhodował ponad 300 odmian drzew owocowych. Wiele uogólnień teoretycznych nie znalazło potwierdzenia naukowego, *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 4, Warszawa 1995, s. 193.

³⁶ Trofim D. Łysenko (1898–1976) – agrobiolog, autor eksperymentów mających na celu zwiększenie plonów, autor teorii zmierzających do uzgodnienia biologii z zasadami marksizmu-leninizmu („łysenkizm”), trzykrotny laureat Nagrody Stalinońskiej. Jego teoria wpłynęła negatywnie na rozwój biologii i rolnictwa w ZSRR, *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 3, Warszawa 1996, s. 873.

Większość eksperymentów naukowych prowadzonych w kraju miała się opierać na tzw. metodyce pawłowskiej³⁷, prezentowanej w licznych pracach w „Lekarzu Wojskowym”³⁸. Trofim Łysenko podważył wyniki badań nad dziedziczeniem Grzegorza Mendela³⁹ oraz Thomasa Morgana⁴⁰. Dokonania Łysenki wpisywały się w doktrynę materializmu dialektycznego⁴¹ i jako zgodne z ideologią partii zostały zaapro-

³⁷ Iwan Pawłow (1849–1936) – fizjolog, badacz układu nerwowego. Autor m.in. pojęć „odruch bezwarunkowy”, „odruch warunkowy”. Laureat Nagrody Nobla w 1904 r. Oryginalną myśl rosyjskiego fizjologa komuniści poddali modyfikacji, dostosowując ją do zasad marksistowsko-leninowskiej doktryny materializmu dialektycznego. Podczas II Wszzechzwiązkowego Zjazdu Neuropatologów w Moskwie w grudniu 1936 r., potępiono zachodnią psychiatrię oraz uznano pawłowizm za oficjalną wykładnię medycyny sowieckiej. Miało to również związek z wprowadzaniem do nauk biologicznych koncepcji Trofima Łysenki. Od 1950 r. w sowieckiej psychiatrii pawłowizm panował już niepodzielnie. W polskiej psychiatrii destalinizacja nastąpiła po 1956 r. Pierwszym artykułem zawierającym krytykę propagandzistów Pawłowa była praca Tadeusza Bilikiewicza, opublikowana w czerwcu 1956 r. na łamach „Służby Zdrowia”, T. Bilikiewicz, *Uwagi o nauczaniu patofizjologii*, „Służba Zdrowia” 1956, nr 25, s. 3; G. Michalik, *Psychiatria w Polsce w latach 1945–1956. Nauka i opieka zdrowotna*, Warszawa 2021, s. 29; *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 4, Warszawa 1997, s. 807; Z. Drozdowicz, *Od spekulatywnego humoryzmu do eksperymentalnego fizjologizmu*, „Humaniora” 2021, t. 34, nr 2, s. 68–71, <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/h/article/view/29147> [dostęp: 22.11.2023].

³⁸ Przykładowe prace: J. Fast, *O materialistycznym charakterze prac Pawłowa*, „Lekarz Wojskowy” 1951, t. 27, nr 9, s. 916–936; L. Gangel, *Uwagi o kształtowaniu środowiska chorego w szpitalnictwie polskim w oparciu o naukę Pawłowa organizacji ochrony zdrowia*, „Lekarz Wojskowy” 1953, t. 29, nr 4, s. 413–426; E. Szorochowa, *Nauka Pawłowa o układach sygnalizacyjnych w świetle leninowskiej teorii odbicia*, „Lekarz Wojskowy” 1953, t. 29, nr 1, s. 9–25; J. Fast, *O znaczeniu nauki Pawłowa dla rozwoju immunologii i terapii chorób zakaźnych*, „Lekarz Wojskowy” 1953, t. 29, nr 10, s. 906–914.

³⁹ Gregor Johann Mendel (1822–1884) – czeski przyrodnik, zakonnik, twórca podstaw współczesnej genetyki. Zajmował się badaniami nad dziedziczeniem cech grochu zwyczajnego. Mendel udowodnił, że dziedziczenie cech grochu oparte jest na zestawie praw, które później zostały nazwane od jego nazwiska prawami Mendla, *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 4, Warszawa 1996, s. 163.

⁴⁰ Thomas Morgan (1866–1945) – amerykański biolog i genetyk, twórca chromosomowej teorii dziedziczności. Laureat Nagrody Nobla w dziedzinie fizjologii i medycyny z 1933 r., <https://www.nobelprize.org/prizes/medicine/1933/morgan/biographical/> [dostęp: 20.11.2023].

⁴¹ W 1949 r. genetyka i ewolucjonizm znalazły się w centrum zainteresowania nie tylko biologów, ale także władz komunistycznych. Stało się tak w następstwie inwazji łysenkizmu z ZSRR do Polski. Ideologizacja biologii zaczęła się w ZSRR od sierpniowej sesji Wszzechzwiązkowej Akademii Nauk Rolniczych im. W.I. Lenina w 1948 r., na której Trofim Łysenko wygłosił odczyt *O sytuacji w biologii*, L. Kuźnicki, *Ewolucjonizm w Polsce 1883–1959*, „Kosmos. Problemy Nauk Biologicznych” 2009, t. 58, z. 3–4, s. 305–309. Istotą łysenkizmu było przeniesienie praw dziejowych marksizmu na biologię: jak ustroje społeczne ewoluowały od niewolniczego przez feudalizm i kapitalizm w kierunku komunizmu, tak człowiek ulegać miał ewolucji, a pod wpływem warunków środowiska jakoby wykształcały się w nim nowe cechy, w domyśle czyniąc go wraz z na-

bowane przez Józefa Stalina. Odtąd naukowcom reprezentującym genetykę Mendla i Morgana zabroniono dalszych prac, a przeciwników prześladowano⁴².

Według teorii Miczurina⁴³–Łysenki można wpływać na cechy drobnoustrojów i zmieniać je w pożądanym kierunku, a więc możliwość ta:

stawia przed medycyną nowe zagadnienia [...] Stwierdzenie wpływu warunków zewnętrznych na sprawę dziedziczenia cech stwarza nowe perspektywy dla rozwoju medycyny [...] będzie mogła zająć czynne stanowisko wobec chorób dziedzicznych i konstytucyjnych, będzie mogła wydatnie wpływać na przebieg chorób zakaźnych i procesów epidemicznych, [...] stworzyć nowy, zdrowszy typ człowieka⁴⁴.

Nastał czas treści propagandowych, socrealistycznej nowomowy. Artykuły wstępne poświęcano wydarzeniom i rocznicom związanym z rewolucją z 1917 r., osiągnięciom radzieckim, w tym przede wszystkim z lat działań wojennych i pierwszych lat pokoju oraz osobom najważniejszym, tj. Józefowi Stalinowi i Bolesławowi Bierutowi, także uczonym radzieckim: „Gdyby nasza służba zdrowia, czepiając się kurczowo wzorów «zachodnich», odwracała się od postępowej nauki radzieckiej, to nie tylko sama by się nie rozwijała, ale hamowałaby rozwój całego kraju”⁴⁵. Tak silny nacisk na przekazywanie wyłącznie zdobyczy nauki ZSRR widoczny był w „Lekarzu Wojskowym” szczególnie w latach 1950–1952.

Rocznik z 1950 r. rozpoczęto artykułem redakcyjnym o II Plenum Komitetu Centralnego PZPR i wielkiej roli PZPR w walce z wrogiem klasowym. Krytykowano zachodnią medycynę i polskich lekarzy, którzy dotychczas: „hołdowali szkole «francuskiej» lub «wiedeńskiej», «niemieckiej» lub «amerykańskiej»”⁴⁶ oraz w swojej pracy opierali się na wynikach publikowanych w pracach zachodnich: „[...] twierdzono powszechnie, że medycyna jest jedna, międzynarodowa, że celem wszystkich lekarzy na całym świecie jest niesienie pomocy chorym

staniem komunizmu bytem coraz doskonalszym, K. Kosiński, *Komunizm w psychiatrii*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2023, t. 68, nr 1, s. 140; L. Kuźnicki, F. Gończyński-Jussis, „Przeobraziciele przyrody”. *Motyw kształtowania środowiska naturalnego przez „ludzi radzieckich” i ich polskich naśladowców w propagandzie stalinizmu*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 2016, t. 46, s. 115–133.

⁴² J. Watson, A. Berry, *DNA – Tajemnica życia*, Warszawa 2005, s. 376.

⁴³ W. Stoletow, *Podstawowe założenia teorii I. W. Miczurina*, „Voprosy Filosofii” 1948, nr 2, s. 46–77.

⁴⁴ J. Krupiński, A. Handelzalc, *Sytuacja w biologii a nauka lekarska*, „Lekarz Wojskowy” 1949, t. 25, nr 4, s. 386.

⁴⁵ *Od redakcji*, „Lekarz Wojskowy” 1950, t. 26, nr 1, s. 7.

⁴⁶ *Ibidem*.

bliźnim itd. Przekonania takie wśród większości naszych lekarzy trwają do dziś [...] i są one dużą przeszkodą w marszu Polski do socjalizmu [...]”⁴⁷. Nauka została podzielona na „dobrą”, tzn. „wschodnią”, i „złą – „zachodnią”. Jako uzasadnienie tej teorii przytoczono prowadzone przez zachodnie ośrodki naukowe badania nad energią atomową, drobnoustrojami, które, według narracji socjalistycznej, miały służyć niszczeniu zdrowia i życia ludzi. Krytykowano również system opieki zdrowotnej Zachodu, gdzie praktyka prywatna lekarza nastawiona jest wyłącznie na jego zysk. Koronnym argumentem było twierdzenie, że „naukę zachodnią cechuje zastój, radziecką zaś – postęp”⁴⁸.

Nakreślono:

plan pracy fachowej i ideologicznej: wzmóźmy czujność klasową wobec zakusów wroga klasowego i zerwijmy całkowicie z bałwochwalstwem wobec medycyny zachodniej. Zwróćmy się do przodującej nauki radzieckiej i nastawmy naszą pracę w jednostkach na nowe, socjalistyczne tory⁴⁹.

Zgodnie z przyjętymi wytycznymi w numerze grudniowym wyodrębniono dział „Medycyna i służba zdrowia w ZSRR”, którego nazwę zmieniono już w kolejnym zeszycie na „Zdobycze medycyny i służb zdrowia w ZSRR”, całkowicie poświęcony nauce radzieckiej. Prace zamieszczane w tym dziale dotyczyły przede wszystkim zagadnień związanych z organizacją służby zdrowia zarówno wojskową, jak i cywilną, rozwojem specjalności medycznych. Prezentowano sylwetki uczonych rosyjskich i radzieckich oraz ich osiągnięcia, chwälono się postępem nauk i ich wpływem na gruntowne zmiany przyrody i częściowo klimatu czynione przez ludzi radzieckich dla dobra ludzkości.

Dużą wagę redakcja przywiązywała do wychowania ideologicznego kadry lekarskiej. Zamieszczano materiały propagandowe związane z rocznicami zwycięstw, np. wprowadzenia Manifestu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, święta 1 Maja, opisywano chlubne zwycięstwa Armii Czerwonej i Wojska Polskiego walczącego u jej boku. Nie zapomniano o mobilizacji narodu polskiego do walki z imperializmem, obrony pokoju na świecie⁵⁰. W tę narrację wpisywała się

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem, s. 5.

⁴⁹ Ibidem, s. 7.

⁵⁰ Organizując szeroką kampanię „na rzecz pokoju”, ZSRR prowadził jednocześnie intensywne prace nad własnym programem nuklearnym. E. Denkiewicz-Szczepaniak, *Działalność norweskiego ruchu pokojowego w latach 1949–1953*, „Dzieje Najnowsze” 2013, t. 45, nr 4, s. 62.

wypowiedź Bolesława Bieruta z 1951 r. podczas VI Plenum Komitetu Centralnego PZPR:

Sprawą szczególnej wagi jest więc doprowadzenie do świadomości każdego Polaka tego niebezpieczeństwa [dotyczyło remilitaryzacji Niemiec Zachodnich – przyp. autora] grożącego narodowi ze strony ludobójców z Wall Street i odrodzonych przez nich kohort faszystowskich Niemiec. Imperializm amerykański uzbrajając neohitlerowców zagraża naszemu bezpieczeństwu, czyha na naszą niepodległość, na nasze domy, na nasz dobytek⁵¹.

Nauka radziecka dominowała także w tematyce posiedzeń kół naukowych lekarzy wojskowych oraz konferencji i sympozjów naukowych. W 1951 r. opublikowano sprawozdanie z posiedzenia Sekcji Nauk Medycznych I Kongresu Nauki Polskiej trwającego od 29 czerwca do 2 lipca 1951 r.⁵² I Kongres Nauki Polskiej był niezwykle starannie przygotowanym spektaklem, który miał pokazać, jak wielkie przemiany nastąpiły w Polsce po przejęciu władzy przez *masy pracujące*, poddać krytyce okres międzywojenny i podkreślić, że dzięki zmianom, których autorami były masy pracujące, władza socjalistyczna, przy nieustającej pomocy ZSRR mogła zanotować ogromne sukcesy zarówno w gospodarce, jak i w nauce⁵³. Kongres był: „[...] spektakularnym pokazem siły władz, które przeprowadziły w kraju powszechną stalinizację, w tym również stalinizację nauki. Celem komunistów było zdyskredytowanie dotychczasowych osiągnięć nauki, całkowite wyeliminowanie dorobku badaczy i oparcie nauki na wzorach radzieckich”⁵⁴. Referat programowy Sekcji Medycznej wygłosił prof. Ksawery Rowiński⁵⁵, który m.in. poddał krytyce dotychczasową filozofię medycyny, twierdząc, że miała nienaukowy i wyspekulowany charakter, krytycznie odniósł się do poglądów Władysława Szumowskiego⁵⁶ oraz innych uczonych, i uznał za właściwe likwidację katedr

⁵¹ *Pierwszy Maja*, „Lekarz Wojskowy” 1951, t. 27, nr 5, s. 466.

⁵² *Sprawozdanie z Posiedzenia Sekcji Nauk Medycznych I Kongresu Nauki Polskiej*, „Lekarz Wojskowy” 1951, t. 27, nr 8, s. 865–876.

⁵³ P. Hübner, *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953, Geneza systemu*, t. 2, Wrocław 1992, s. 498–572.

⁵⁴ M. Komaniecka, *Kongresy Nauki Polskiej w PRL*, „Forum Akademickie” 2017, nr 2, s. 1, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2017/02/kongresy-nauki-polskiej-w-prl/> [dostęp: 12.11.2023].

⁵⁵ Ksawery Rowiński – ówczesny przewodniczący Rady Naukowej przy Ministerstwie Zdrowia.

⁵⁶ Władysław Szumowski (1875–1954) – lekarz, historyk medycyny i filozof, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego. Z. Gajda, *Szumowski Władysław. Słownik biograficzny polskich nauk medycznych XX wieku*, t. 1, Warszawa 1991, s. 106–108.

historii i filozofii medycyny⁵⁷. Przed rozpoczęciem szerokich dyskusji zaproponował własny porządek obejmujący poszczególne zagadnienia, w tym: „Omówienie dorobku powojennego ze zwróceniem szczególnej uwagi na wpływ miczurinizmu i pawłowizmu, zagadnień profilaktyki i powiązania ze sprawami sanitarno-epidemiologicznymi. Przy omawianiu dorobku należy zwrócić również uwagę na braki w pracy, na ich przyczynę i sposoby ich usunięcia”⁵⁸. Podczas obrad dużo miejsca poświęcono odkryciom i dokonaniom uczonych radzieckich, m.in. Fiłatowa, Miczurina, Łysenki, Pawłowa, biologii, genetyce i fizjologii. Co istotne, od obecnych oczekiwano zajęcia wyraźnego stanowiska wobec zastosowania metody dialektycznej w pracach naukowo-badawczych. W wystąpieniach uczestników dominowała nauka radziecka. Wielu lekarzy zarzucało kolegom niedostateczne wzorowanie się i stosowanie odkryć i dokonań kolegów z ZSRR, nadto oczekiwano od wszystkich *oponentów* złożenia deklaracji woli wprowadzenia zmian.

[...] prof. C.S. Kosztojanc, przedstawiciel radzieckiej delegacji, podkreślił, że w toczącej się walce dwóch obozów i w okresie zaostrzenia się walki ideologicznej uczeni materialści reprezentują interesy klasy robotniczej i postępowej części ludzkości [...] podkreślił konieczność walki z kosmopolityzmem [...]⁵⁹.

Poza treściami dotyczącymi zagadnień medycznych, propagandowymi oraz ideologicznymi lekarze otrzymywali również specjalistyczną wiedzę z zakresu zagadnień wojskowych, niezbędną w warunkach polowych, w tym dotyczącą zabezpieczenia medycznego poszczególnych działań bojowych, organizacji i prowadzenia szkoleń. Wzorce do nauczania doktryn wojskowo-medycznych zostały przeniesione z programów radzieckich.

Zestawienie liczbowe publikacji i streszczeń za lata 1949–1953 ujęto w tabeli 1 według następujących działów:

1. Zagadnienia wojskowe, w tym medycyna polowa oraz organizacja wojskowej służby zdrowia.
2. Medycyna kliniczna.
3. Propaganda nauki radzieckiej i ideologii marksistowsko-leninowsko-stalinowskiej.

⁵⁷ Z. Jastrzębowski, T. Srogosz, „Polska szkoła filozofii medycyny” a marksizm, „Medycyna Nowożytna. Studia nad historią medycyny” 1994, t. 1. z. 2, s. 65.

⁵⁸ Sprawozdanie z Posiedzenia Sekcji Nauk Medycznych I Kongresu Nauki Polskiej, „Lekarz Wojskowy” 1951, t. 27, nr 8, s. 866.

⁵⁹ Ibidem, s. 868.

4. Historia, w tym biografie – publikacje dotyczyły przede wszystkim okresu II wojny światowej, pojedyncze artykuły odnosiły się do okresu po Rewolucji Październikowej.
5. Rocznice, wydarzenia i przemówienia okolicznościowe.
6. Streszczenia, tłumaczenia z prasy zagranicznej.
7. Inne, np. prace racjonalizatorskie, zaopatrzenie, zagadnienia sportowe.

Tab. 1. Zestawienie liczbowe zawartości poszczególnych roczników z lat 1949–1953

Rok	1. Zagadnienia wojskowe	2. Medycyna kliniczna	3. Propaganda nauki radzieckiej	4. Historia	5. Rocznice, wydarzenia	6. Streszczenia, tłumaczenia		7. Inne*	Podsumowanie
						z prasy ZSRR	z prasy zachodniej		
1949	10	35	1	4		15	14	3	79
1950	6	38	6	4	6	26	0	1	86
1951	41	42	18	2	13	32	0	2	148
1952	15	81	5	1	5	25	0	5	132
1953	15	43	7	13	4	43	1	22	126
Razem	87	239	37	24	28	141	15	33	571

*Nie uwzględniono w analizie

Źródło: opracowano na podstawie numerów „Lekarza Wojskowego” z lat 1949–1953.

Ryc. 2. Zestawienie procentowe zawartości roczników z lat 1949–1953

Źródło: opracowano na podstawie numerów „Lekarza Wojskowego” z lat 1949–1953.

Roczniki z lat 1949–1953 zawierały 571 publikacji, w tym streszczenia z czasopism zagranicznych. Najwięcej prac opublikowano z zakresu nauk medycznych – 239, co stanowiło 42% wszystkich publikacji, natomiast zagadnienia wojskowe omówiono w 87 pracach (15%). Propaganda nauki radzieckiej – 37 prac, historia – 24, rocznice, biografie uczonych radzieckich i wydarzenia okolicznościowe – 28, łącznie stanowiły 15% zawartości omawianych roczników. Dużą część każdego z numerów oddano streszczeniom i tłumaczeniom z czasopism naukowych, jeszcze w 1949 r. znalazły się opracowania z medycznych czasopism zagranicznych (3%), ale już w kolejnych zdecydowana większość pochodziła z prasy radzieckiej oraz pojedyncze z prasy czeskiej i niemieckiej. Ogółem opublikowano 156 streszczeń, co wynosiło 28% zawartości roczników z lat 1949–1953.

Lata 1954–1956

Związek Radziecki, po śmierci Józefa Stalina i częściowym ujawnieniu jego zbrodni, musiał w znacznym stopniu ograniczyć narzuconą dominację państwom będącym w pełnym uzależnieniu od niego i pozwolić na poszerzenie zakresu autonomii w sprawach wewnętrznych. Powrócono do głoszonej w latach 1945–1947 tezy o narodowych drogach do socjalizmu, narodowej specyfice każdego kraju, narodowych aspiracjach i interesach⁶⁰. Zmiana ta znalazła odzwierciedlenie również w materiałach kierowanych do lekarzy wojskowych, chociaż nie wpłynęła na zadania programowe czasopisma:

[...] pismo nasze stawia sobie za zadanie dalsze podnoszenie poziomu ideologicznego wojskowej kadry lekarskiej, popularyzację doświadczeń radzieckiej służby zdrowia i nowych osiągnięć medycyny polskiej. [...] Dążeniem naszym jest, aby cała kadra wojskowej służby zdrowia została uzbrojona w oręż marksizmu-leninizmu⁶¹.

Zamieszczano coraz mniej prac gloryfikujących zdobycze nauki radzieckiej, zwiększono liczbę artykułów klinicznych z różnych specjalności medycznych, powrócono do zamieszczania streszczeń z czasopism zachodnich. Główny nacisk położono na samokształcenie, ale nadal podstawową lekturą były podręczniki radzieckich autorów, m.in.: *Zagadnienia medycyny Wojskowej*⁶², A.S. Gieorgijewski, *Zasady or-*

⁶⁰ K. Kersten, *Rok 1956 – przełom? Kontynuacja? Punkt zwrotny?*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 1997, t. 3, s. 10.

⁶¹ Ibidem, s. 5–6.

⁶² *Zagadnienia medycyny wojskowej. Organizacja i taktyka służby medycznej*, t. 1, Warszawa 1953, s. 720.

ganizacji i taktyki służby zdrowia w polu⁶³, N.N. Jeżański, *Chirurgia polowa*, P.I. Jegorow, *Interna polowa*⁶⁴.

[...] oficer służby zdrowia został zaopatrzonego w podręczniki i wydawnictwa ze wszystkich interesujących go dziedzin. Jeżeli dodamy, że artykuły szkoleniowe zamieszcza systematycznie „Lekarz Wojskowy” to widać jak obfite materiały szkoleniowe otrzymują oficerowie służby medycznej w nowym roku szkoleniowym. [...] pismo nasze stawia sobie za zadanie dalsze podnoszenie poziomu ideologicznego wojskowej kadry lekarskiej, popularyzację doświadczeń radzieckiej służby zdrowia i nowych osiągnięć medycyny polskiej [...] ⁶⁵.

O włączeniu „Lekarza Wojskowego” również w nurt propagandy antyimperialistycznej świadczy artykuł zamieszczony na jego łamach w 1955 r. Tekst pt. *Wenerologia burżuazyjna w ślepym zaułku* pochodził z „Sowieckiej Medycyny” z 1954 r.⁶⁶ Głównym tematem pracy były choroby weneryczne występujące w latach 1941–1949 w Stanach Zjednoczonych oraz wybranych krajach, tj. w Japonii, Korei Południowej i Grenlandii, w których stacjonowali amerykańscy żołnierze. Za przyczyny ogromnego wzrostu zachorowań na choroby weneryczne w tym okresie autorzy przyjęli wzrost prostytucji oraz brak właściwego postępowania ze stron władz tych krajów, twierdząc, że: „Antynarodowy rząd japoński, pozostający na usługach amerykańskich imperialistów, przeprowadza walkę z chorobami wenerycznymi w postaci *obław policyjnych*. Osoby zakażone i *wyłowione* w czasie obław traktowane są jak przestępcy i izolowane w szpitalach przypominających więzienie”⁶⁷. W dalszej części artykułu odnieśli się również do amerykańskiego systemu opieki medycznej nad chorymi wenerycznie, gdzie – zdaniem cytowanych autorów – leczeniem zajmowali się wyłącznie prywatni lekarze, według zasady „do ostatniego dolara”. Krytyce poddali również sposoby leczenia twierdząc, że nadużywane jest stosowanie penicyliny, co prowadziło do braku oczekiwanych skutków i zapomnienia o innych lekach, które w niektórych przypadkach wykazywały większą skuteczność⁶⁸.

⁶³ A.S. Gieorgijewski, *Zasady organizacji i taktyki służby zdrowia w polu*, Warszawa 1952, s. 206.

⁶⁴ *U progu nowego roku szkoleniowego*, „Lekarz Wojskowy” 1954, t. 30, nr 1, s. 4–5.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 5–6.

⁶⁶ E.E. Aszurkow, Ł.I. Fandiejew, *Wenerologia burżuazyjna w ślepym zaułku*, „Sowiecka Medicina” 1954, nr 7.

⁶⁷ S. Dąbrowski, *Wenerologia burżuazyjna w ślepym zaułku*, „Lekarz Wojskowy” 1955, t. 31, nr 1, s. 89.

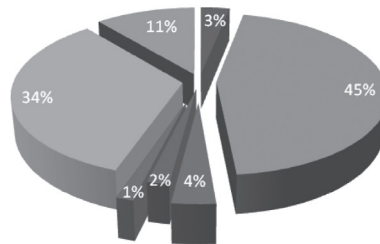
⁶⁸ *Ibidem*, s. 89–90.

Tab. 2. Zestawienie liczbowe zawartości poszczególnych roczników z lat 1954–1956

Rok	1. Zagadnienia wojskowe	2. Medycyna kliniczna	3. Propaganda nauki radzieckiej	4. Historia	5. Rocznice, wydarzenia	6. Streszczenia, tłumaczenia		7. Inne*	Podsumowanie
						z prasy ZSRR	z prasy zachodniej		
1954	8	100	8	7	5	81	5	21	214
1955	8	121	5	2	5	76	26	15	243
1956	7	107	12	4		86	49	15	265
Razem	23	328	25	13	10	243	80	51	722

*Nie uwzględniono w analizie

Źródło: opracowano na podstawie numerów „Lekarz Wojskowy” z lat 1954–1956.

- 1. Zagadnienia wojskowe
- 2. Medycyna kliniczna
- 3. Propaganda nauki radzieckiej
- 4. Historia
- 5. Rocznice, wydarzenia
- 6. Streszczenia, tłumaczenia z prasy ZSRR
- 6. Streszczenia, tłumaczenia z prasy zachodniej

Ryc. 3. Zestawienie procentowe zawartości poszczególnych roczników z lat 1954–1956

Źródło: opracowano na podstawie numerów „Lekarz Wojskowy” z lat 1954–1956.

W rocznikach 1954–1956 opublikowano ogółem 722 prace, w tym streszczenia z prasy zagranicznej. Zdecydowanie najczęściej ukazało się prac z medycyny klinicznej – 328, co stanowi 45% zawartości. Propaganda nauki radzieckiej w liczbie 25 artykułów oraz Zagadnie-

nia wojskowe – 23 prace stanowią 7% wszystkich prac z tego okresu, 3% przeznaczono na upowszechnienie materiałów historycznych, biografii (13 prac), wydarzeń politycznych i rocznic (10 prac). Bardzo liczne były streszczenia z prasy zagranicznej – 323, nadal dominowały czasopisma radzieckie 34% (243), ale zwiększono liczbę opracowań artykułów z krajów należących do bloku wschodniego, a od 1954 r. liczbę streszczeń z czasopism zachodnich (80), co stanowiło 11%.

Podsumowanie

Po zakończeniu działań wojennych jednym z najważniejszych zadań było przygotowanie kadr, które miały podjąć trud odbudowy kraju oraz zadbania o wychowanie młodego pokolenia. Zadania te wypełniane musiały być w nowej rzeczywistości politycznej, narzuconej Polsce przez ZSRR. Czasopismo „Lekarz Wojskowy” wznowione w 1945 r. jako organ Szefostwa Sanitarnego WP było zależne od polityki ówczesnego dowództwa całkowicie zbieżnej z ideą budowania komunistycznego kraju, podległego wschodniemu sąsiadowi, który przyniósł pokój i *wolność*. Środowisko wojskowe, poprzez wiele oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych, sprzyjało wychowaniu żołnierza i ukształtowaniu jego poglądów, przy czym wzór osobowy żołnierza został zdominowany przez ideologię socjalistyczną; najważniejsze cechy to: ideowość i zaangażowanie, internacjonalizm i patriotyzm, egalitaryzm, świadomość socjalistyczna i aktywność społeczna. Cechy, jak: honor, odwaga, męstwo straciły dotychczasowe znaczenie⁶⁹. „Lekarz Wojskowy” stał się instrumentem władz i narzędziem służącym stworzeniu nowego typu lekarza-żołnierza-komunisty i propagatora treści ideologiczno-propagandowych.

Analiza tematyki artykułów ogłoszonych w czasopiśmie w latach 1945–1956 wykazała, że w omawianym okresie najwięcej publikacji dotyczyło przede wszystkim zagadnień klinicznych, przydatnych w codziennej pracy zawodowej lekarza. Porównując dane z lat 1949–1952 z okresem obejmującym roczniki 1953–1956, dostrzec możemy nieznaczny wzrost liczby prac klinicznych, z 42% do 45% przy wyraźnym zmniejszeniu publikacji dotyczących zagadnień wojskowych oraz treści propagandowych i rocznicowych. Ogółem w okresie wczesnego stalinizmu materiały te stanowiły 15%, natomiast w kolejnym już tylko 7%. W pierwszych latach edycji czasopisma redakcja dbała o umożliwienie czytelnikowi zapoznania się, chociażby w niewielkim

⁶⁹ H. Miler-Sławiczek, *Przemiany wzorów osobowych żołnierzy w świetle procesu profesjonalizacji Wojska Polskiego*, „Studia Edukacyjne” 2018, nr 51, s. 239.

stopniu, z doświadczeniami nauki zachodniej, publikując streszczenia bądź tłumaczenia prasy zagranicznej. Do 1949 r. ukazały się 54 streszczenia z czasopism specjalistycznych należących do czołówki w swoich specjalnościach. Odejście od upowszechniania nauki zachodniej i przyjęcie strategii całkowitej negacji jej osiągnięć widoczne było w zawartości roczników z lat 1949–1953, w okresie tym tylko 10% streszczeń nie pochodziło z prasy radzieckiej. Po 1954 r. powrócono do zamieszczania streszczeń również z czasopism zachodnich; udział ich zwiększył się do 25%.

Jaki wpływ na ukształtowanie nowego typu lekarza-żołnierza-komunisty miał wysiłek ówczesnych władz komunistycznych, trudno ocenić. Istotny i nie do przecenienia w tym procesie był wkład polskiej kadry oficerskiej, w dużej części wywodzącej się z Wojska Polskiego sprzed września 1939 r. oraz silny związek z wartościami katolickimi. Znamienne są słowa o obowiązkach wojskowej służby zdrowia zamieszczone w notce od redakcji w 1954 r.:

Otoczyć zdrowie każdego człowieka najlepszą opieką, wprząc do służby wszystkie najnowsze zdobycze nauk lekarskich i przyrodniczych, nieustannie podnosić poziom wiedzy zawodowej pracowników służby zdrowia, mnożyć szeregi dobrych lekarzy, farmaceutów, felczerów i pielęgniarek, szkolić dobrych sanitariuszy – wszystko to w myśl najlepiej pojętego humanizmu socjalistycznego⁷⁰, dla dobra największego skarbu – Człowieka⁷¹.

Niniejsze opracowanie, oparte na materiałach z „Lekarza Wojskowego”, może być przyczynkiem do szerszej dyskusji na temat roli PZPR i ZSRR w kształtowaniu postaw moralno-politycznych kadr medycznych. Zawartość „Lekarza Wojskowego” stanowi przykład działań państwa zmierzających do stworzenia i utrwalenia systemu totalitarnego przez narzucenie z góry przyjętej ideologii marksistowsko-leninowskiej. Ograniczenie swobodnego rozwoju nauki, represje wobec uczonych, którzy odważyli się swoje idee konfrontować z ideą pawłowizmu czy teorią miczurinowską bądź w niewielkim stopniu odwoływali się do wzorców nauki zachodniej, postrzegano jako przejawy rewizjonizmu.

⁷⁰ Humanizm socjalistyczny, w rozumieniu ideologów przedwojennej PPS, oznaczał umożliwienie pełnego rozwoju jednostki przez takie ułożenie stosunków społecznych, by w warunkach maksymalnie powszechnej równości mogła ona realizować szeroki wachlarz indywidualnych aspiracji. Wielką wagę przypisywano kształtowaniu nowej, socjalistycznej moralności, wedle której kształtowane miały być stosunki między ludźmi, S. Ciesielski, *Spory wokół koncepcji humanizmu socjalistycznego w latach 1946–1947*, „Dzieje Najnowsze” 1984, R. XVI, nr, 2, s. 23.

⁷¹ [Od redakcji], *Po dziesięciu latach*, „Lekarz Wojskowy” 1954, t. 30, nr 7, s. 633.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Aszurkow E.E, Fandiejew Ł.I., *Wenerologia burżuazyjna w ślepym zaułku*, „Sowietskaja Medicina” 1954, nr 7.
- Barcikowski W., *Wstęp*, „Lekarz Wojskowy” 1945/46, nr 5/6 i nr 1/2.
- B[ober] S., *Nasze czterdziestolecie [istnienia „Lekarza Wojskowego”]*, „Lekarz Wojskowy” 1964, t. 40, nr 12.
- Bilikiewicz T., *Uwagi o nauczaniu patofizjologii*, „Służba Zdrowia” 1956, nr 25.
- Dąbrowski S., *Wenerologia burżuazyjna w ślepym zaułku*, „Lekarz Wojskowy” 1955, t. 31, nr 1.
- Dydyński L., *Liczba lekarzy i lekarek i ich rozmieszczenie na ziemiach Polski*, „Życie Lekarskie”, 15 kwietnia 1939 r.
- Fast J., *O materialistycznym charakterze prac Pawłowa*, „Lekarz Wojskowy” 1950, t. 26, nr 9.
- Fast J., *O znaczeniu nauki Pawłowa dla rozwoju immunologii i terapii chorób zakaźnych*, „Lekarz Wojskowy” 1953, t. 29, nr 10.
- Gangel L., *Uwagi o kształtowaniu środowiska chorego w szpitalnictwie polskim w oparciu o naukę Pawłowa organizacji ochrony zdrowia*, „Lekarz Wojskowy” 1953, t. 29, nr 4.
- Gecow L., *Udział lekarza wojskowego w kształtowaniu postawy duchowej żołnierza. XI Międzynarodowy Kongres Medycyny i Farmacji Wojskowej*, „Lekarz Wojskowy” 1947, nr 3–4.
- Gecow L., *Z zagadnienia szkolenia w wojskowej służbie zdrowia*, „Lekarz Wojskowy” 1947, nr 1.
- Krupiński J., Handelzalc A., *Sytuacja w biologii a nauka lekarska*, „Lekarz Wojskowy” 1949, t. 25, nr 4.
- Mały rocznik statystyczny 1939*, Warszawa 1939.
- Moguczy M., *Doraźne zadania sanitarnej służby Wojska Polskiego*, „Lekarz Wojskowy” 1945, nr 1.
- Od Redakcji*, „Lekarz Wojskowy” 1950, t. 26, nr 1.
- [Od Redakcji], *Generalissimus Józef Stalin*, „Lekarz Wojskowy” 1949, t. 25, nr specjalny.
- [Od Redakcji], *Konstanty Rokossowski – Marszałek Polski*, „Lekarz Wojskowy” 1949, t. 25, nr specjalny.
- [Od Redakcji], *Pierwszy Maja*, „Lekarz Wojskowy” 1951, t. 27, nr 5.
- [Od Redakcji], *Po dziesięciu latach*, „Lekarz Wojskowy” 1954, t. 30, nr 7.
- Przemówienie Józefa Stalina w Pałacu Kremłowskim na uroczystości promowania akademików Armii Czerwonej 4 maja 1935*, „Lekarz Wojskowy” 1949, t. 25, nr specjalny.

- Przemówienie wiceministra Obrony Narodowej gen. bryg. M. Naszkowskiego*, „Lekarz Wojskowy” 1951, t. 27, nr 10.
- Sprawozdanie z Posiedzenia Sekcji Nauk Medycznych I Kongresu Nauki Polskiej*, „Lekarz Wojskowy” 1951, t. 27, nr 8.
- Stoletow W., *Podstawowe założenia teorii I. W. Miczurina*, „Voprosy Filozofii” 1948, nr 2.
- Szarecki B., *O nowe oblicze wojskowej służby zdrowia*, „Lekarz Wojskowy” 1949, t. 25, nr 1.
- Szarecki B., *Włodzimierz Piotrowicz Filatow (w 75 rocznicę urodzin)*, „Lekarz Wojskowy” 1950, t. 26, z. 3.
- Szigorew P., *Praca Stalina „O trzech właściwościach Armii Czerwonej”*, przedruk z dziennika „Krasnaja Zwiezda” z 4.08.1949, „Lekarz Wojskowy” 1949, t. 25, nr specjalny.
- Szorochowa E., *Nauka Pawłowa o układach sygnalizacyjnych w świetle leninowskiej teorii odbicia*, „Lekarz Wojskowy” 1953, t. 29, nr 1.
- U progu nowego roku szkoleniowego*, „Lekarz Wojskowy” 1954, t. 30, nr 1.
- Zagadnienia medycyny wojskowej. Organizacja i taktyka służby medycznej*, t. 1, Warszawa 1953.

Opracowania

- Adamek K., *Wojskowa służba zdrowia w latach 1945–1956*, „Lekarz Wojskowy” 1990, z. 7–8.
- Borodziej W., *Od Poczdamu do Szklarskiej Poręby. Polska w stosunkach międzynarodowych 1945–1947*, Warszawa 1990.
- Celejewski M., Pawlikowski J., *Od „Bobolanum” do szpitala NATO. Historia 1 Wojskowego Szpitala Klinicznego z Polikliniką w Lublinie*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 2018, t. 81.
- Chmielewski P., *ZSRR u Progu „zimnej wojny” (narastanie kryzysu ideologicznego)*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica” 1996, t. 55.
- Ciesielski S., *Spory wokół koncepcji humanizmu socjalistycznego w latach 1946–1947*, „Dzieje Najnowsze” 1984, t. XVI, nr 2.
- Denkiewicz-Szczepaniak E., *Działalność norweskiego ruchu pokojowego w latach 1949–1953*, „Dzieje Najnowsze” 2013, t. 45, nr 4.
- Gajda Z., *Szumowski Władysław. Słownik biograficzny polskich nauk medycznych XX wieku*, t. 1, Warszawa 1991.
- Gieorgijewski A.S., *Zasady organizacji i taktyki służby zdrowia w polu*, Warszawa 1952.
- Hübner P., *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneza systemu*, t. 2, Wrocław 1992.

- Jarno W., *Organizacja i działalność wojskowej służby zdrowia i weterynaryjnej w Łódzkim Okręgu Wojskowym w latach 1945–1946*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2013, t. 14.
- Jarno W., *Praca polityczno-wychowawcza i nastroje w wojskach lądowych w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2011, t. 10, nr 1.
- Jarosz D., *Polacy a stalinizm 1948–1956*, Warszawa 2000.
- Jarząbek W., *Polska w polityce międzynarodowej i „zimnej wojnie” 1945–1989*, [w:] K. Persak, P. Machcewicz (red.), *Polski wiek XX*, t. 4, Warszawa 2011.
- Jastrzębowski, T. Srogosz, „*Polska szkoła filozofii medycyny*” a marksizm, „*Medycyna Nowożytna. Studia nad historią medycyny*” 1994, t. 1, z. 2.
- Jaźborowska I., *Utworzenie Kominformu. Kominform jako narzędzie manipulacji Stalina w Polsce*, „*Dzieje Najnowsze*” 1999, t. 31, nr 2.
- Karczewski J. (red.), *Stalinizm*, Warszawa 1991.
- Kersten K., *Rok 1956 – przełom? Kontynuacja? Punkt zwrotny?*, „*Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały*” 1997, t. 3.
- Kosiński K., *Komunizm w psychiatrii*, „*Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*” 2023, t. 68, nr 1.
- Kozyra W., *Ustrój administracji państwowej w Polsce w latach 1944–1950*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 2011, t. 63, nr 1.
- Krzykała S., *Polska Partia Robotnicza w walce o utworzenie i utrwalenie władzy ludowej*, „*Rocznik Lubelski*” 1967, nr 10.
- Kuźnicki L., *Ewolucjonizm w Polsce 1883–1959*, „*Kosmos. Problemy Nauk Biologicznych*” 2009, t. 58, z. 3–4.
- Kuźnicki L., Gończyński-Jussis F., „*Przeobraziciele przyrody*”. Motyw kształtowania środowiska naturalnego przez „*ludzi radzieckich*” i ich polskich naśladowców w propagandzie stalinizmu, „*Historyka. Studia Metodologiczne*” 2016, t. 46.
- Lisowski W., *Gen. dyw. prof. dr med. Bolesław Szarecki (1874–1960) twórca polskiej szkoły chirurgii wojennej, wzór żołnierza-lekarza-obywatela*, „*Lekarz Wojskowy*” 1977, t. 53, nr 1.
- Michalik G., *Psychiatria w Polsce w latach 1945–1956. Nauka i opieka zdrowotna*, Warszawa 2021.
- Miler-Sławiczek H., *Przemiany wzorów osobowych żołnierzy w świetle procesu profesjonalizacji Wojska Polskiego*, „*Studia Edukacyjne*” 2018, nr 51.
- Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 2–4, Warszawa 1995–1997.
- Paciorek M., *Prasa lekarska w Polsce w latach 1945–1949*, „*Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*” 2010, t. 55, nr 3–4.

- Rowiński K., *Rys historyczny organizacji kształcenia kadr medycznych w Polsce Ludowej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1978, t. 21, z. 2–3.
- Szumiło M., *Kierownictwo Polskiej Partii Robotniczej (1944–1948) – Portret Historyczno-Socjologiczny*, „Kwartalnik Historyczny” 2014, t. 71, nr 2.
- Tkaczewski W., Dutkiewicz M., *Szkolnictwo medyczne w Wojsku Polskim w latach 1944–1958*, „Lekarz Wojskowy” 1995, Suplement IV.
- Watson J., Berry A., *DNA – Tajemnica życia*, Warszawa 2005.
- Wdowczyk M. (red.), *80 lat wyższego szkolnictwa medycznego w WP 1922–2002*, Łódź 2002.
- Witkowski J. (red.), *1939–1945 Pro Memoria*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2015.
- Wojciechowski Z., *Kontradmiral Adam Mohuczy (1891–1953)*, „Biuletyn Historyczny” 1987, nr 10.
- Wojtkowiak S., *Lancet i karabin. Dzieje szkolnictwa medycznego w Wojsku Polskim*, Warszawa 1973.
- Wojtkowiak S., *Zarys dziejów wojskowej służby zdrowia*, Warszawa 1974.
- Wrona J., *Rola PZPR w państwie i społeczeństwie polskim*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2018, t. 32, nr 2.
- Zakrzewski T., *Moguczy Michał*, Polski Słownik Biograficzny, t. 21, Wrocław 1976.

Strony internetowe

- Drozdowicz Z., *Od spekulatywnego humoryzmu do eksperymentalnego fizjologizmu*, „Humaniora” Czasopismo Internetowe, 2021, t. 34, nr 2, <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/h/article/view/29147>.
- Jarosz D., *Stalinizm w Polsce*, [w:] *Polski wiek XX*, t. 3, Warszawa 2010, <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/13585?show=full>.
- Komaniecka M., *Kongresy Nauki Polskiej w PRL*, „Forum Akademickie” 2017, nr 2, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2017/02/kongresy-nauki-polskiej-w-prl/>.
- Morgan Thomas, <https://www.nobelprize.org/prizes/medicine/1933/morgan/biographical/>.
- Zawadzka A., *Stalinizm po polsku*, „Studia Litteraria et Historica” 2019, nr 8. DOI: 10.11649/slh.2186.